

УДК 72: 111.852

к. арх., доцент Осиченко Г.О.,
Полтавський національний університет ім. Ю. Кондратюка**СЕМІОТИЧНІ МЕХАНІЗМИ АРХІТЕКТУРИ
ЯК СКЛАДОВІ ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ
(закінчення, початок у №39, продовження у №41)**

У статті проаналізовані семіотичні підходи в архітектурі з точки зору вивчення естетичного сприйняття архітектури.

Ключові слова: семіотичні одиниці сприйняття, семіотичні механізми архітектури, хронотоп.

Постановка проблеми. Як визначив канадський психолог Д.Берлайн, естетична потреба є необхідною функцією психічно і фізично здорової людини, бо вона виступає різновидом адаптації людини до середовища. Місто виступає середовищем існування людини, позбавлення місця проживання естетичних якостей призводить до почуття «безмісця», занепокоєння, неадекватної поведінки, вандалізму стосовно середовища перебування та ін. Проблема однієї людини зростає до соціальної проблеми міст. Тому не викликає сумнівів актуальність підвищення естетичних якостей міського середовища саме з позицій екології людини. Але вирішення актуального практичного завдання зіштовхується з низкою проблем, однією з яких є відсутність науково-обгрунтованих підходів до аналізу естетичних якостей. З метою формування нового методологічного апарату дослідження проводиться аналіз існуючих методів і підходів в архітектурі, що займалися питаннями підвищення естетичних якостей. У результаті аналізу досліджень автором виділено декілька підходів до вивчення естетичних якостей архітектурних об'єктів, які розглянуті у попередніх статтях. Визнання в сприйнятті середовища визначальними когнітивних процесів призвело до розвитку когнітивних і семіотичних досліджень в архітектурі. В статті, що завершує розгляд когнітивних і семіотичних досліджень в архітектурі, представлений аналіз російського та вітчизняного досвіду з архітектурної семіотики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Проведене дослідження є складовою частиною плану науково-дослідних робіт кафедри дизайну архітектурного середовища та містобудування ПолтНТУ з наукової проблеми „Оптимізація архітектурно-містобудівного середовища в природному довіллі”.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах зарубіжних авторів, як вже відмічалось у попередній статті, простежується розуміння семіотики як

науки про формальні властивості знакових систем та адаптуються для аналізу архітектури семіотичні методи (А. Леві, К. Мандоки, Д.Желева-Мартінс Віана, А. Ф. Лагополус, Амос Раппопорт, Х. Мутаньола-Торнберг, П. Пеллегріно, У.Еко і ін.) [1,2].

Серед російських дослідників семіотики архітектури слід виділити Уральську архітектурну школу, яка є одним з центрів розвитку архітектурної семіотики в Росії (А.Е.Коротковський, А. А. Барабанов, В. І. Іовлев, Ю.С.Янковська, М.В.Пучков та ін.) [5-7]. Серед представників МАРХІ (Московська архітектурна школа) можна виділити А.В.Степанова та Д.Л.Мелодінського. В Україні в руслі композиційно-семіотичного напрямку ведуться роботи в Харківській архітектурній школі (В.Л. Антонов, С.А.Шубович та ін.).

Вітчизняні та російські дослідники більше уваги приділяють вивченню змістоутворюючого потенціалу зодчества, пов'язуючи семіотичні методи з теорією композиції та розробляючи нові композиційно-семіотичні методи проектування і творчого навчання.

Мета статті – аналіз семіотичних підходів в архітектурі на предмет виявлення впливу значень архітектурної форми на її естетичне сприйняття. Серед великої кількості робіт детально розглянуті лише ті, які так чи інакше торкалися питання естетичного сприйняття архітектури.

Виклад основного матеріалу. Дослідження **А. А. Барабанова** становлять великий інтерес з тієї точки зору, що він виявляє об'єктивні властиві архітектурній формі «*семіотичні одиниці сприйняття*», спираючись на три основних рівня зорового сприйняття: знаковий рівень (колективне несвідоме), образний рівень (індивідуальне несвідоме), символічний рівень (колективне несвідоме) [2,4]. На знаковому рівні до одиничних знаків «алфавіту» емоційного впливу архітектури А.А. Барабанов відносить лінії форми і лінії-вектори, видимі в формі, як цілісні одиниці несвідомого. Спираючись на дослідження психологів і архітекторів (Дж. Саймондс, Є. Беляєвої та ін), він не тільки дає характеристику емоційно-чуттєвого впливу різних ліній на людину, а й розкриває символічний зміст ліній, форм і фігур, що найбільш часто зустрічаються в архітектурі та образотворчих мистецтвах. При цьому простежується закономірність, що символіка форм, ліній і фігур багато в чому ґрунтується на їх емоційно-естетичному змісті. Знаковий рівень сприйняття одиниць алфавіту почуттів та емоцій переходить у символічний рівень [4].

На образному рівні *лінії - вектори* з їх емоційним вираженням і цілісні зорові образи (Барабанов відносить до них переважно антропоморфні й анімалістичні образи) формують *синтетичний художній образ твору*. Художній образ формується і визначається суб'єктивними факторами

сприйняття: ознаками і властивостями особистості, здібностями до естетичного сприйняття, установкою на сприйняття і т.д. Тому на відміну від емоційно-естетичних знаків, що володіють відносною інваріантністю їхнього змісту, синтетичний художній образ здатний притягати до себе, абсорбувати нові явища дійсності, хронологічно часто дуже далекі від тих, які послужили першоосновою для його виникнення. Синтетичний художній образ змінюється в часі, тому що визначається всім індивідуальним досвідом людини і розвитком культури [4].

У А.А. Барабанова також підкреслюється і семіотична значущість засобів архітектурної композиції, відповідно до яких архітектурна форма отримує свою естетичну значимість і додатковий художній сенс [4].

У роботі **Ю.С. Янковської** розкрито семіотичний механізм архітектури [5]. Під семіотичним механізмом розуміються механізми свідомості, що відповідають за когнітивний та комунікативний аспекти процесу взаємодії людини і архітектурного об'єкта, функціонування людини в архітектурному середовищі. Для розкриття цього механізму Янковська спирається на структуру образу сприйняття, який включає: *образ орієнтації, образ впізнавання, образ інтерпретації, образ інтуїції*. Саме два образи - *впізнавання і інтерпретації* - визначають семіотичний механізм архітектури.

Образ впізнавання (відповідь на питання: « що це?») - це переклад образної інформації на природну вербальну мову, на якій відбувається осмислення, інтерпретація та збереження інформації про об'єкт. Розпізнавання пов'язано з *позначенням*, тобто присвоєнням візуальному образу значення, створеного суспільною свідомістю і засвоєного людиною в процесі соціального навчання. Таким чином, впізнавання - це перенесення об'єкта в простір *семіосфери* (поняття введене Ю. Лотманом).

За кожною назвою - словом стоїть соціально визначене значення і безліч особистих смислів. Зв'язування об'єкта з множинністю культурних значень і з значенням, що суб'єктивно розуміється, формує образ інтерпретації об'єкта. Він вторинний по відношенню до образу розпізнавання і відповідає на питання: «навіщо, чому?», даючи оцінку побаченого. Несиметричність візуально-тактильного образу і його вербального втілення проявляється безліччю значень і смислів архітектурного об'єкта. У цьому виражається смислоутворюючий потенціал архітектури. Неоднозначність інтерпретацій об'єкта визначається також наступними факторами: здатністю тексту до генерації нових смислів; зв'язком впізнавання з попередньою інформацією про об'єкт і наявністю мовного еквівалента; відображенням у значенні змісту суспільної свідомості, що засвоює людина; багатозначністю деяких традиційних елементів архітектури в сучасній культурі, які в процесі історичного розвитку найчастіше

втратили свій первісний зміст і знайшли ряд нових значень; різним потенціалом особистості спостерігача [5].

Те, що процес розкодування архітектурного об'єкта не є прямою інтерпретацією (прочитанням), вкладених у нього початкових змістів, підкреслює і **В.І. Іовлєв** [6]. Він вважає, що знаково-символічна діяльність з розкодування несе на собі відбиток «регіонального бачення» або «регіонального хронотопу». Одиницею, елементом мови архітектури служить «*хронотоп*», що з'єднує місце і час, і визначає емоційний фон середовища.

Таким чином, розкодування змістів архітектурного об'єкту розглядається авторами в рамках соціо-культурного контексту.

В роботі Ж.М. Вербжіцького [3] архітектура розглядається як феномен культури. Архітектурна культура у Ж.М.Вербжіцького аналізується на основі феноменологічного - аналітичного методу: прояв архетипічного, міфологічності і символізму архітектурної культури. До проявів колективного несвідомого (архетипічного) в архітектурній культурі віднесені її основні метатипи: *місце, шлях і перехід* (таблиця 3). Символіка архітектури складна і багатоаспектна. Вона заснована на відповідностях з різними уявленнями про космос, що слідує співвідношенням між архітектурними структурами та моделями організації простору. Основні моделі архітектурних співвідношень несуть первинну символіку (гора-храм, мандала, геометрична символіка, числова символіка тощо). Вторинні символічні значення архітектурної форми у Ж.М. Вербжіцького пов'язані з композиційним формоутворенням. Так, храм у формі прямокутника символізує Церкву як безпечний корабель у світі мандрів; храм у формі кола символізує вічність Церкви; храм хрестоподібної форми символізує хрест Христовий, через який віруючі отримали спасіння і т.д.

Дискусійні моменти.

- Процес сприйняття архітектурного об'єкта невіддільний від семіотичних механізмів архітектури, але не всі значення є естетично значущими. Саме по собі правильне впізнання і схожість інтерпретацій архітектурного об'єкта (наприклад, розпізнавання житлового будинку або офісу) або прийняття імперативної функції повідомлення (наприклад, наслідування прийнятій соціумом моделі поведінки у храмі) не завжди супроводжуються позитивними почуттями та естетичним задоволенням.

- Кодування і декодування архітектурних знаків на більш глибоких рівнях, що спирається на колективне несвідоме, надає можливість пошуку підходів до об'єктивного аналізу соціокультурних факторів у естетичному сприйнятті.

Таблиця 3

Основні метатипи архітектурної культури		
Метатипи (універсалії, інваріанти)		
Загальна характеристика метатипу	Архетипи метатипу	Хронотипи метатипу
1	2	3
МІСЦЕ		
«Світова гора» як «сходи до неба» у стародавній архітектурі Індокитаю; «Світове дерево» у давньоруській архітектурі (за матеріалами А.А. Барбанова)		
МІСЦЕ - втілює акт творіння і місцеперебування; почуття володіння місцем, що формує уявлення про порядок Світопобудови. <i>Атрибути Місця</i> - центр, межа, ім'я. Місця бувають знайомими, любимими, рідними, святими. Конкретизація сакральних місць - образ <i>Дому, Храму, Утонії</i>	<i>Перехрестя, Світова гора, Світове дерево, Стіна, Острів, Ніша</i>	Часовий проміжок «до» і «після»: виявляється у зміні стилів, напрямків та епох в архітектурі
ПЕРЕХІД		
<i>Отвір в архітектурі</i>		

1	2	3
ПЕРЕХІД- втілює ідею руху і перманентних змін <i>Атрибути Переходу</i> - порожнеча, далечінь, перегляд, широчінь	<i>Перехрестя, Підйом-Спуск, Отвір, Брама, Міст</i>	Мить, миттєвість, вічність
ШЛЯХ		
<i>Шлях в архітектурі: вулиця Сієни, Італія. Лабиринти великого міста: вид Манхетена зверху, Нью-Йорк.</i>		
ШЛЯХ - втілює ідею основної властивості людського буття і великий вихідний символ просування до мети. <i>Атрибути Шляху:</i> початок і кінець шляху, мета і послідовність шляху	<i>Тунель, Лабіринт, Сходи</i>	Подія і історія, життя і доля

* *Опрацьовані матеріали Ж.М. Вербжціцького, А.А. Барабанова*

Але при цьому слід мати на увазі, що все ж більшість кодів є видом соціальної практики, а символи набувають значення і зміст лише в культурному контексті.

Висновки. Традиційно естетична цілісність архітектурного твору пов'язується з єдністю форми і змісту. Семіотичні дослідження в архітектурі доводять:

- історично, культурно і регіонально обумовлену багатозначність інтерпретацій змісту архітектурного повідомлення;
- рухливість і мінливість синтаксичних правил «архітектурної мови» та їх значень.

При цьому ця багатозначність закладена в *природі самої архітектури* з її рухливістю первинних та вторинних функцій (як це визначив У. Еко), а також в *природі процесу сприйняття* архітектурного об'єкта з одночасним перекладом візуального знака на вербальну мову (опрацьовано Ю. Янковською, В.Іовлевим, А. Барабановим). З одного боку така багатозначність архітектури показує складність моделювання архітектурної мови з точки зору цілісної

системи знакової комунікації, що відзначається більшістю дослідників. З іншого боку багатозначність архітектурного об'єкту веде до надмірності інформації, що виступає потенціалом підвищення його естетичних якостей, сприяє авторефлексивності архітектурного повідомлення.

Найбільш **перспективним** бачиться розвиток підходів У. Еко до естетичного повідомлення, що відноситься до творів мистецтва і не інтерпретований до архітектури як виду масової комунікації.

Література

1. У. Эко. Отсутствующая структура. Введение в семиологию/ Умберто Эко. – ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 432с.
2. Семиотика пространства: Сб. научн. тр. Международн. ассоциации семиотики пространства./Под ред. А.А. Барабанова. – Екатеринбург: Архитектон,1999. – 688с.
3. Вержбицкий Ж.М. Архитектурная культура. Искусство архитектуры как средство гуманизации «второй природы»./ Вержбицкий Ж.М. – С-Пб., 1998. – 88с.
4. А.А. Барабанов. Человек и архитектура: Семантика отношений [Электронный ресурс]: Urban Bodies - Городские тела./А.А. Барабанов.// «Wolkenkuckuckshein - Cloud-Cuckoo-Land- Воздушный замок». – 2002.– №1. – режим доступа: www.tu-cottbus.de/theoriederarchitektur/Wolke/rus/themen/021/Barabanov.
5. Янковская Ю.С. Архитектурный образ и морфология: дис. ... доктора арх.: 18.00.01/ Янковская Юлия Сергеевна. – М., 2006. – 408 с.
6. Иовлев В.И. Введение в проектирование архитектурной среды/ В.И. Иовлев. – Екатеринбург: Архитектон,2002. – 95с.

Аннотация

В статье проанализированы семиотические подходы в архитектуре с точки зрения изучения эстетического восприятия архитектуры.

Ключевые слова: семиотические единицы восприятия, семиотические механизмы восприятия, хронотоп.

Annotation

The paper analyzes the semiotic approach in architecture from the perspective of the study of aesthetic perception of architecture.

Keywords: semiotic unity of perception, semiotic mechanisms of perception, chronotope.